

Аляксандр Вабішчэвіч (Бярэсе)
кандыдат гітарычных навук,
нам. дэкана гістарычнага факультэта БрДУ

З гістарыяграфіі гісторыі Заходняй Беларусі 1920 – 30-х гадоў: пытанні перыядызацыі нацыянальна-вызвольнага руху

Заходнебеларуская тэматыка пачала цікавіць гісторыкаў БССР яшчэ ў 1920 – 30-я гады. Пры гэтым пытанні нацыянальна-вызвольнага руху з ідэалагічна-кан’юктурных меркаванняў займалі прыярытэтнае месца. Безумоўна, што выдзеныя тады брашуры і кнігі мелі не столькі навуковы, колькі прапагандысцкі, палітычны характар. Разгорнутая ў пачатку 1930-х гадоў барацьба супраць “нацыянал-дэмакратызму”, сталінскія рэпрэсіі, а таксама слабая крыніцазнаўчая база, не спрыялі грунтоўным даследаванням нацыянальна-вызвольнага руху. Таму і не вялася сур’ёзная гутарка пра яго перыядызацыю.

Толькі з “хрушчоўскай адлігай” у другой палове 1950-х гадоў пачалося шырока машабнае вывучэнне гісторыі Заходняй Беларусі. На аснове ўведзеных у навуковы зварот архіўных крыніцаў былі надрукаваныя зборнікі дакументаў і матэрыялаў, манаграфічныя работы, артыкулы. Акрамя таго, У.А.Палуянам, І.У.Палуянам, А.М.Мацко, П.І.Зялінскім, А.А.Сарокіным, У.Ф.Ладысевым, А.А.Віхравым, М.А.Бабром і інш. былі падрыхтаваныя і абароненыя дысертацыі па розных аспектах нацыянальна-вызвольнага руху ў Заходняй Беларусі. Галоўная ўвага звярталася на вывучэнне гісторыі КПЗБ. Дзейнасць іншых палітычных партыяў і арганізацый, што не былі пад уплывам камуністаў, не закраналася ці асвятлялася неаб’ектыўна, тэндэнцыйна, з неадэкватнымі ацэнкамі. Гэта і прадвызначыла заідэалагізаваны, палітызаваны характар перыядызацыі. Асноўныя перыяды разглядаліся ў кантэксце класовай метадалогіі. Была ўзята за аснову перыядызацыя рэвалюцыйна-дэмакратычнага напрамку вызваленчага руху (гэта найперш КПЗБ).

Нацыянальна-дэмакратычныя сілы Заходняй Беларусі не ўпісваліся ў распрацаваную да канца 1980-х гадоў храналагічную схему. Вылучаліся наступныя перыяды:

1919-1920 г. – акупацыя польскімі войскамі тэрыторыі Беларусі; разгортванне барацьбы супраць польскіх акупантаў.

1921 – сярэдзіна 1920-х г. – наладжванне вызваленчай барацьбы пасля ўваходжання заходнебеларускіх земляў у склад II Польскай рэспублікі. Акцэнт рабіўся на стварэнні і станаўленні КПЗБ. Праблемы партызанскага руху (беларускай партызанкі), Беларускага пасольскага клубу, Таварыства беларускай школы, іншых нацыянальна- і хрысціянска-дэмакратычных арганізацый не даследаваліся.

1925-1929 г. – дзейнасць Беларускай сялянска-работніцкай Грамады, КПЗБ і клуба “Змаганне” (грамадаўскі перыяд). Паводле канцэптуальных высноваў беларускай савецкай гісторыяграфіі, пад уплывам Грамады актывізаваўся ўвесь вызвольны рух (“эфект Грамады”). ТБШ, якое ў 1921-1925 г. мела пераважна інтэлігенцкі характар, вузкую сацыяльную базу, у 1926-1929 г. пераўтварылася ў масавую рэвалюцыйна-дэмакратычную арганізацыю. Партыі, дзеячы, якія мелі адрозныя ад іх палітычныя платформы, погляды, разглядаліся ў межах дадзенага перыяду ў негатыўным плане. Беспадстаўна сцвярджалася, што яны імкнуліся звесці сваю дзейнасць да нацыяналізму, згодніцтва, буржуазнага культурніцтва і г.д.

1930-1933 г. – вызвольны рух ва ўмовах сусветнага эканамічнага крызісу. Палітыка КПЗБ атэньвалася як лявацка-сектанцкі падыход. Беларускія нацыянальныя палітычныя партыі і арганізацыі (Беларуская Хрысціянская Дэмакратыя, Беларускі Інстытут Гаспадаркі і Культуры і інш.) атэньваліся адмоўна. Адчувалася “спадчына” навешаных на заходнебеларускія дэмакратычныя сілы, якія не прымалі сацыялістычныя ідэі, ярлыкоў аб іх нацыянал-фашысцкай сутнасці. У працах гісторыкаў перабольшваўся рэальны ўплыў заходнебеларускіх камуністаў.

1934-1939 г. – нацыянальна-вызвольная барацьба ва ўмовах новай тактыкі і стратэгіі міжнароднага камуністычнага руху (VII кангрэс Камінтэрна, II з’езд КПЗБ), скіраваных на адзінства дзеяння ў і стварэнне шырокага антыфашысцкага народнага фронту.

Аднак ў гэты час асноўнай, на наш погляд, была тэндэнцыя на самазахаванне беларускага этнасу ва ўмовах разгрому арганізаваных структураў намагааннямі як санацыйнага, так і сталінскага рэжымаў.

Як бачым, аднабаковая абсалютызацыя рэвалюцыйна-дэмакратычнага крыла вызвольнага руху Заходняй Беларусі прадвызначыла храналагічныя рамкі перыядаў, іх сутнаснае напаўненне. Перыядызацыя вызвольнага заходнебеларускага руху не мела разыходжання з перыядызацыяй навейшай гісторыі. Большасць кніг, дысертацыйных даследаванняў 1950 – 80-х г. былі прысвечаныя асобным перыядам. Толькі адзінкавыя работы ахоплівалі ўсе аспекты канкрэтнай тэмы. У асобных выпадках аўтары адыходзілі ад выпрацаванай перыядызацыі ў вызначэнні храналагічных межаў даследавання. Так, У.А.Палуян у адной манаграфіі асвятляў гісторыю Грамады ў 1925 – першай палове 1927 г., а ў другой – працягваў разглядаць падзеі з сярэдзіны 1927 да канца 1929 г.¹ Гэта ніколькі не азначала адхілення ад ужо замацаванай перыядызацыі.

З канца 1980-х г. у гісторыяграфіі гісторыі Заходняй Беларусі адбыліся кардынальныя зрухі, выкліканыя адыходам ад манапольнай класавай метадалогіі і ўвядзеннем у навуковы зварот новых, раней недаступных, архіўных дакументаў. У работах 1990-х г. пытанні гісторыі КПЗБ разглядаліся толькі ў кантэксце асобных даследчыцкіх праблемаў. Адзін У.Ф.Ладысеў у шэрагу артыкулаў пераасэнсаваў

¹ Палуян У.А. Беларуская сялянска-рабочая Грамада. Мінск, 1967; ён жа. Рэволюціонно-дэмакратычнае движение в Западной Белоруссии (1927 – 1939 гг.). Минск, 1978.

няпросты лёс заходнебеларускага камуністычнага руху. Узнятыя навукоўцамі праблемы, выкладзеныя імі высновы так ці інакш укладваліся ў рэчышчанацыянальна-дзяржаўнай канцэпцыі гісторыі Беларусі.

У адрозненне ад папярэдніх дзесяцігодзяў у 1990-я г. працы па заходнебеларускай праблематыцы не вызначаліся дэталёвай перыядычнасцю. Назіраліся спробы правесці параўнальны аналіз грамадска-палітычнага і нацыянальна-культурнага жыцця ў дзвюх разарваных частках беларускага этнасу – у БССР і Заходняй Беларусі (мяркуем, што ўсё-такі сапраўдны комплексны параўнальны аналіз яшчэ наперадзе). Рабіліся захады ў напрамку сінхранізацыі перыядычнасці гісторыі Беларусі і сусветнай гісторыі. Зыходзячы з гэтага, у нацыянальна-вызвольным руху Заходняй Беларусі вылучалі 2 асноўныя перыяды – 1920-я і 1930-я гады. Напрыклад, у “Нарысах гісторыі Беларусі” (ч.2) (Мінск, 1995) прысутнічаюць адпаведна два параграфы – “Нацыянальна-вызваленчы рух у 1921 – 1929 г. Дзейнасць палітычных партый і рухаў” і “Барацьба засацыяльнае і нацыянальнае вызваленне ў 1930 – 1939 г.” У межах гэтых двух перыядаў разглядаліся разнастайныя ідэянапалітычныя сілы вызвольнага руху. У асобных працах захаваліся старыя падыходы да перыядычнасці. Так, у адной калектыўнай рабоце адзначаны 4 хвалі нацыянальна-вызвольнага руху: 1) 1923 г.; 2) 1926 – пачатак 1927 г.; 3) 1931 – 1933 г.; 4) 1936 – 1937 г.² Яны не выглядаюць абгрунтаванымі. Гаварыць пра ўздым вызваленчай барацьбы ў 1931-1933 г. не даводзіцца, бо ў гэты час адбыўся заняпад ТБШ, сама КПЗБ падвяргалася жорсткім ударам як пілсудчыкаў, так і бальшавіцкіх уладаў і г.д.

Лічым, што пры распрацоўцы перыядычнасці нацыянальна-вызвольнай барацьбы ў Заходняй Беларусі неабходна выкарыстаць ранейшую перыядычнасць, але з улікам сучаснай метадалагічнай асновы. У такім выпадку была б апраўданай такая перыядычнасць: 1) 1919 – 1920 г.; 2) 1921 – 1924 г.; 3) 1925 – 1929 г.; 4) 1930 – 1939 г.

Пытанні да Аляксандра Вабішчэвіча:

Уладзімір Калаткоў (Менск): Мне здаецца, у Вас выпадае з кантэксту перыядычнасці такі важны аспект як культурны. Я маю на ўвазе культурны аспект у змаганні за беларускую школу, дзейнасць ТБШ. Можна варта ў перыядычнасці вызвольнага руху ў Заходняй Беларусі мець на ўвазе і гэты аспект?

Адказ В.Вабішчэвіча

Сапраўды, нацыянальна-вызвольны руху Заходняй Беларусі быў шматплановай з’явай і меў розныя плыні. У тым ліку вялікую асветніцкую плынь, якая была прадстаўлена шматлікімі інстытутамі, у першую чаргу, Таварыствам бела-

² Гісторыя Беларусі: у 2 ч. Ч.2 /Лад рэд. Я.Новіка, Г.Марцуля. Мінск, 1998. С. 199.

рускай школы. На жаль, гэты асветніцкі рух не так падрабязна асвятляўся беларускай савецкай гістарыяграфіяй. І таму ёсць шэраг прычынаў. Па-першае, існавалі ідэалагічныя табу. Безумоўна, многія пытанні, многія перыяды ў дзейнасці таго ж ТБШ (я маю на ўвазе, напрыклад, 1921 – 25-я г.) не маглі закранацца. Па-другое, недаступнасць многіх архіўных крыніцаў, абмежаванасць доступу да іх таксама не давала магчымасці заняцца гэтай праблемай.

Тым не менш, адзначу, што да здзейсненага і ў беларускай савецкай гістарыяграфіі, і ў гістарыяграфіі Польскай Народнай Рэспублікі (тут я маю на ўвазе найперш Аляксандру Бергман) варта адносіцца ўважліва, але з улікам тых акалічнасцяў, праякія я гаварыў. Шмат было зроблена і, безумоўна, шмат яшчэ трэба зрабіць.

Калі разглядаць той жа асветніцкі рух, то трэба даследаваць не толькі дзейнасць беларускіх культурна-асветніцкіх суполак (што рабілася і робіцца), але і іншых нацыянальных арганізацыяў – яўрэйскіх, рускіх, украінскіх, літоўскіх. У тым ліку і краязнаўчы рух, які разгарнуўся ў Заходняй Беларусі ў кантэксте ідэі рэгіяналізму, вельмі папулярнай у колах польскай інтэлігенцыі 20-х г. Сапраўды асветніцкі рух мусіць стаць прадметам сур’ёзных даследаванняў.

Дыскусія па дакладу А. Вабішчэвіча

Генадзь Сагановіч (Менск): Стадар Вабішчэвіч мой зямляк, але мушу запярэчыць аднаму з выкладзеных ім тэзісаў. Мяне літаральна завяло, калі ён сказаў, што даследуючы гісторыю Заходняй Беларусі, павінны ўлічваць сінхроннасць. Пра сінхроннасць мусім забыцца і адкінуць, калі мы даследуем сваю гісторыю. Таму што, у прынцыпе, сінхроннасць – адзін з самых страшных траянскіх коней, якіх падсоўвае гісторыку перыядызацыя. Гісторыя не можа развівацца сінхронна, мы проста нацягваем свае рэаліі на чужую матрыцу, калі яе прымаем. І невыпадкова, “аналісты” так скептычна ставяцца да філосафаў ў гісторыі, да макрагістарычных схемаў, да Тойнбі і г.д. Патрэбна зыходзіць найперш з уласных рэаліяў.

Аляксандар Вабішчэвіч: Згодны з заўвагай, што нельга вось так катэгарычна заяўляць аб сінхроннасці. Але тым не менш, мы павінны разглядаць тую ж гісторыю Заходняй Беларусі ў кантэксце і агульнанацыянальнай, і агульнарэгіянальнай, і агульнаеўрапейскай гісторыі. Напрыклад, Грамада – гэта з’ява не толькі нацыянальная, але і ўсходнееўрапейская. Яна была адной з самых масавых легальных арганізацыяў ва Усходняй Еўропе ў другой палове 20-х г. Гэтая з’ява, як бачым, выходзіць за межы Заходняй Беларусі.

Алег Латышонак (Беласток): Лічу, што гісторыю Заходняй Беларусі трэба сінхранізаваць, прынамсі, з гісторыяй БССР. У падручніках асобна разглядаецца БССР, асобна – Заходняя Беларусь. Аднак у 20–30-я гады ў гісторыі БССР і Заходняй Беларусі выразна выступаюць тыя самыя з’явы. Напрыклад, памеры гвалту па Беларусі былі рознымі, але тэндэнцыі – аднолькавыя.